

jelovi i cijela se ideja odbacila. Počelo se tada razmatrati da se svi zakoni objave skupa, da im se onda doda i Tripartit, pod imenom *Corpus Iuris Hungarici* (CIH).

Slijedi poglavlje *Courts and the Law in the Long Eighteenth Century* (191-213) koje donosi pregled zakona i sudova tijekom dugog 18. stoljeća. Tada su koristili brojne zakone, od Tripartita, CIH, te austrijski *Praxis criminalis* (jer je već bilo naglašeno kako je Tripartit propustio regulirati kazneno pravo). Time su se vodili sudovi u kraljevstvu, u selima, županijama, trgovištima. Svejedno je puno toga spadalo u procjenu od slučaja do slučaja. Tada na kraljevskom sudu dolazi do stvaranja prizivnog suda pod imenom *Septemviralis*, a pobočni ogranci su osnovani posvuda u kraljevstvu, između ostalog, dvadesetih godina 18. stoljeća i u Zagrebu. Rady naglašava da su sudovi svejedno bili fleksibilni i voljni prilagoditi se praksi, posebice zbog rastućeg trgovačkog prava.

Tematski posljednje poglavlje nosi naslov *Custom and Law in the Modern Period* (215-240). Stvari se mijenjaju s Josipom II. zbog njegovih reformi, da bi njegov nasljednik, Leopold II. naprasno sazvao sabor nakon 35 godina, 1790. godine. Počelo se smatrati da je Tripartit ono što Ugarsku drži u stanju mirovanja i nesposobnom za promjene prema umjerenim konzervativcima. Daje pregled situacije u razdoblju neoapsolutizma te rada parlamenta do kraja 19. stoljeća. Navodi kako je proces izgradnje države i modernizacije institucija rezultirao u Ugarskoj širenjem i razvojem zakona.

Djelo zaključuje *Conclusion* (241-246), gdje autor sažeto i jezgrovito daje presjek zaključaka i pitanja koja su ga mučila kroz cijelo djelo.

Djelo Martyna Radyja vrlo je sveobuhvatno i doista je rijetkost da se u historiografiji neki od fenomena promatra u tako dugome trajanju. Pitanje običajnog prava i Tripartita sigurno je tema koja ga je dugi niz godina zaokupljala te je razmatrao brojne probleme iz djelovanja prava i društva, posebice one vezane uz zemlju i plemstvo. Možda sama ne bih izabrala neka od pitanja koja razmatra, ali neosporivo je riječ o korisnome djelu, izdanom kod prestižnog engleskog izdavača. Mislim da će biti od velike koristi kako za istraživače srednjeg tako i one ranog novog vijeka, budući da dosta pravne tradicije vuče svoje porijeklo u Tripartitu, posebice za one koji se bave hrvatskom povijesti 17. i 18. stoljeća. Osobno sam mnogo toga novoga saznala iz nje. Stoga se autoru mogu uputiti samo čestitke, jer će zasigurno biti poticaj za razmišljanje o procedurama i "hrvatskoj praksi" koja se (ponekad) razlikovala od one ugarske.

Suzana Miljan

Gert Mellvile, *The World of Medieval Monasticism – Its History and Forms of Life*, prev. James D. Mixson, Cistercian Studies Series, sv. 263, Cistercian Publications, Collegeville, Minnesota 2016., xvii + 444 str.

Ova knjiga, izvorno objavljena 2012. godine na njemačkom pod naslovom *Die Welt der mittelalterlichen Klöster: Geschichte und Lebensformen*, predstavlja sintezu i vrhunac preko četrdeset godina rada profesora Gerta Mellvilea na polju crkvene povijesti i povijesti crkvenih redova. Ona je također i plod djelovanja "njegovog" Istraživačkog centra za komparativnu povijest crkvenih redova (*Forschungsstelle für Vergleichende Ordensgeschichte – FOVOG*) na Sveučilištu u Dresdenu. Kako za ovakvu monografiju ne bi ostali zakinuti čitatelji kojima je njemački jezik stran, pobrinuli su se urednici i izdavači serije *Cistercian Studies Series* te prevoditelj

profesor James D. Mixson, koji je odradio vrhunski posao stvorivši ne samo pitak i tečan prijevod, već je i donekle pokušao prilagoditi bibliografiju engleskom čitatelju, naravno gdje je to bilo moguće.

Kroz sedamnaest poglavlja autor, mahom kronološki, krenuvši od začetaka kršćanskog redovništva u pustinjama Egipta pa do 15. stoljeća, obuhvaća čitav niz različitih pojava, pokreta, zajednica, institucija i ideja koje u svojoj različitosti i sličnosti pokazuju puninu onoga što obuhvaća pojam *vita religiosa*. Odmah valja napomenuti kako se autor, što zbog vlastitih akademskih interesa, što zbog praktičnih ograničenja stvaranja ovakve monografije, a što zbog kratkoće života, ograničava isključivo na zapadne (katoličke) redove i zajednice, ne ulazeći pri tome ni u kakve komparacije s paralelnim razvojem "istočnog" monaštva. Iako zaokupljen cjelokupnim zapadnim redovništvom, istinski autorov fokus leži na njemačkim zemljama kao njemu najbližima te talijanskim i francuskim kao nositeljima promjena i inovacija unutar crkvenih redova – čemu svjedoči i priložena karta Europe s ključnim samostanima i zajednicama (382-383). Izleti u Srednju Europu, poput onog vezanog uz osnutak i prvotni razvoj Pavlina postoje (267-269), ali su rijetki i vrlo generalni.

Za razliku od sličnih publikacija koje u fokus najčešće stavljaju administrativni, pravni, ekonomski ili politički okvir razvoja crkvenih redova, Mellville svraća pozornost na srž njihova postojanja – duhovnu dimenziju svake zajednice. Upravo iz srži njihovih ideala – habitusa – proizlaze njihovi pogledi, odnos i uloga spram svijeta te način i razina interakcije s njim. Naravno, duhovnost crkvenih redova je kontekstualizirana u njihovom stalnom balansu između ideala potpunog napuštanja svijeta te utjecaja svjetovnih pojedinaca i institucija o kojima su ovisili. Drugim riječima, iako često primarno fokusiran na duhovne aspekte i promjene unutar pojedine zajednice, autor ne isključuje već upravo uzima u obzir interakciju s političkim, ekonomskim, intelektualnim i drugim crkvenim faktorima društva, koji su na te zajednice imali stalan i često presudan utjecaj. Ovakvim pristupom autor svjesno "žrtvuje" neke druge elemente života i razvoja crkvenih redova poput arhitektonskih značajki ili umjetničkih dostignuća. No s obzirom na vremenski i geografski okvir knjige te želju za sagledavanjem redovništva kao sustava, teško mu se to može zamjeriti. Autorov kronološki pristup, osim što olakšava praćenje, omogućuje i dvije osnovne stvari. On omogućuje da se zarana, već u "prvoj" fazi razvoja crkvenih redova uoče osnovni modeli na kojima će biti bazirana cjelokupna srednjovjekovna *vita religiosa*. Oni obuhvaćaju potrebu potpunog napuštanja svjetovnog života te pronalazak i samostalno povlačenje u "pustinju", bilo onu fizičku ili mentalnu – *vita eremitica*; okupljanje laika unutar zatvorenih cenobitskih zajednica gdje najčešće žive po načelima zajedničkog vlasništva i osobnog siromaštva, slijedeći vodstvo karizmatikog pojedinca ili kasnije regule – *vita monastica*; nešto kasnije okupljanje klera u zajednice i život prema jasno određenoj reguli – regularni kanonici odnosno *vita canonica* (13). Drugi aspekt knjige koji omogućuje kronološki pristup je uočavanje osnovnih uzoraka i obrazaca – ideala – karakterističnih zajednicama neovisno o periodu, prostornom smještaju ili čak tipu zajednice. Ideali poput napuštanja svijeta (fizički ili mentalno), ali i staroga sebe, osobnog siromaštva, stabilnosti, apsolutne pokornosti i celibata ili težnje savršenstvu duše kao osobnog i unutarnjeg samostana i mjesta susreta s Bogom, čine srž velike većine crkvenih redova tijekom srednjeg vijeka.

Autor uočava obrasce i na razini pojave, razvoja te transformacije ili propasti zajednica. Ovi "ciklusi" nastaju iz dihotomije između "prirodne" težnje zajednice za stabilnošću te potrebe za održavanjem izvornih ideala – bilo onih nastalih za djelovanja karizmatika u ranoj fazi postojanja reda, samostana ili zajednice (bio on ili ona zaista prvotni lider zajednice poput

Franje ili pak idealni uzor poput Antuna ili Pavla pustinjaka), bilo ideala prvotne apostolske zajednice, bilo povratka na doslovno slijedenje regule, kao u slučaju cistercita. Ideali su sami po sebi (gotovo) nedostižni, a s protokom se vremena crkvene zajednice i redovi i prirodno sve više udaljavaju od njih – što slabljenjem striktnosti uzdržavanja regule, što gomilanjem posjeda i prava, što uplitanjem svjetovnih silnica poput patrona ili lokalnog plemstva, što promjenom svjetonazora i poimanja vlastite uloge. Stoga se zajednice i redovi, koji se na prvi pogled doimaju monolitnim institucijama stabilnima kroz duge vremenske periode, zapravo nalaze u stalnoj potrebi za reformom i povratkom prvotnim idealima. Kao primjer zasigurno može poslužiti Red male braće i njihove konstante unutarnje trzavice oko povratka izvornim Franjinim idealima potpunog siromaštva. No, jednako tako ovo vrijedi i za reformu cistercita spram benediktinaca ili pak samu pojavu mendikanata kao odgovora na novonastale potrebe urbanih vjerskih zajednica.

Sam reformski pokret mogao je doći iz dva smjera – izvana, najčešće kao dio šireg reformskog programa papinske kurije ili crkvenih koncila, kao u slučaju reformskih pokušaja Benedikta XII. tijekom tridesetih godina 14. stoljeća, ili pak iznutra (*Reformers and Reforms at the End of the Middle Ages*, 298-312). Upravo reformska želja unutar zajednice je bila, prema autoru, ona ključna za promjene. U njoj profesor Mellville, koristeći ideju Maxa Webera o “rutinizaciji karizme” (345), vidi način zatvaranja punog kruga između potrebe za promjenom i povratkom u prvotno stanje, procesa transformacije te ponovnog stvaranja uvjeta za novu promjenu, naravno tijekom dugog trajanja. Tako odstupanje od ideala najčešće dovodi do pojave karizmatičke inovacije, koja često traži uzore izravno u Evanđelju i spomenutim prvotnim zajednicama, a izvan postojećih obrazaca crkvenih redova ili same institucionalizirane Crkve. Ovo dovodi do osnivanja novih zajednica ili temeljitih transformacija postojećih, često temeljenih samo na liku i djelu karizmatičke ličnosti koja stoji iza njega (345). S vremenom se javlja potreba za kodifikacijom osnovnih načela koja vode zajednicu što se događa kroz stvaranje regula i statuta – proces koji predstavlja rutinizaciju karizme. Samim time ovako transformirana zajednica čini puni krug, najčešće moralno, administrativno i pravno ojačana, ali u poziciji ponovnog udaljevanja od zamišljenih izvornih ideala. Također, ovako stvoreni uspješni modeli – poput onog cistercitskog ili mendikantskog – često bivaju preuzeti, imitirani i prilagođavani drugim zajednicama i redovima diljem zapadnog kršćanstva, što u konačnici stvara široku lepezu crkvenih redova u konstantnom balansiranju između stabilnosti i reforme.

Posljednje, sedamnaesto, poglavlje knjige (*Fundamental Structures of the Vita Religiosa in the Middle Ages*, 316-372) čini zasebnu cjelinu knjige u kojoj je *vita religiosa* u cjelini tretirana s donekle metodološkog stajališta. Krenuvši od njene definicije: “*Vita religiosa* was understood as a way of life, regulated and lived in community, which led individual souls to holiness through an encounter with and assimilation to God. It thereby presented within broader Christian culture a model that was in principle desirable for all but in practice pursued by only a very few spiritual elite” (317), autor prolazi kroz ključne elemente te tako na cjelovit način zaokružuje knjigu. Neki od analiziranih elemenata obuhvaćaju pitanja poput ciljeva redovničkih zajednica, teoloških, praktičnih, administrativnih, odgojnih i inih aspekata života u zajednici, vezi samostanske racionalnosti i potrebe za pisanom riječi, legislativnim okvirom kongregacija i redova, njihovim organizacijskim modelima te ulogom patrona u životu crkvene zajednice. Uz već spomenutu “samostansku” kartu Europe, knjiga je upotpunjena i paralelnom kronologijom događaja u generalnoj povijesti i redovničkom svijetu, indeksom ljudi i mjesta te indeksom samostana, kongregacija i redova.

Monografija koju nam donosi profesor Mellvile je priča o ulozi koju je redovništvo vidjelo u sebi – ulozi posrednika za spas čovječanstva. Iz tog nukleusa njihovog smisla proizlazi konstantna isprepletenost kontinuiteta i stabilnosti s jedne strane te promjena, inovacija, uspona, uspjeha, padova i neuspjeha s druge strane. Kao posljedicu toga kršćanski je Zapad kroz cijelo srednjovjekovlje imao čitavu lepezu crkvenih redova i kongregacija koji su svi imali mogućnost (shodno Evanđelju – *U domu Oca mojega ima mnogo stanova*, Ivan, 14:2) obavljanja svoje temeljne uloge – one posrednika između čovječanstva i Boga. Nekoliko je ključnih doprinosa ove knjige povijesti crkvenih redova, ali i crkvenoj povijesti uopće. Uz već detaljnije spomenutu kontekstualizaciju duhovnih aspekata kongregacija i redova te odnos između stabilnosti i reforme, svojom jasnoćom i razlučivanjem ključnih ideja, zajednica i pojedinaca ona dobiva i priručnički karakter. Također, ispreplitanje analize muških i ženskih zajednica daje dodatnu nijansu kompleksnosti religioznog života europskog srednjovjekovlja. Ne manje bitno, knjiga u kombinaciji s iscrpnom bibliografijom pruža uvid u nekoliko desetljeća mahom njemačke historiografije, ali i seminalnih djela historiografije crkvenih redova uopće.

Kristian Bertović

Jacques Le Goff, *Un Moyen Âge en images*, Hazan, Paris 2000., 303 str.

Knjiga *Un Moyen Âge en images* prvi put je objavljena 2000. godine, ali niti do danas ne postoji prijevod na hrvatski jezik. Sastoji se od pet poglavlja koja se dalje dijele na manje cjeline. U njoj poznati francuski povjesničar Jacques Le Goff nastoji prikazati umjetnost srednjeg vijeka pomoću razglednica koje je skupljao više od četrdeset godina.

Prvo poglavlje knjige naslova *Temps et Espace* (13-65) podijeljeno je u dva glavna dijela. Autor ističe kako će se baviti razdobljem cijelog srednjeg vijeka, ali da preferira središnji dio ovoga razdoblja, od kraja 10. do početka 14. stoljeća. Ovim slikama on nastoji prikazati različita vremena koja se u tom razdoblju javljaju, kao npr. vrijeme iščekivanja, vrijeme tjeskobe, vječnosti itd. Što se tiče prostora, radi se o nadasve kršćanskom svijetu. Za Le Goffa slike su svjedoci širenja kršćanstva izvan centara te širenja umjetničke produkcije. On nastoji prikazati periferna područja te ukratko opisuje karakteristike umjetnosti sljedećih regija: Island, Irska, Skandinavija, Bretanja, germansko-slavenska periferija, hrvatsko-dalmatinska periferija, južna Italija i katalonska periferija. Dodaje ovim perifernim prostorima i tri svojevrsna centra koji više nemaju središnju ulogu te ih naziva simboličnim periferijama. Navodi Rim kao centar antičkog društva i kulture. On s vremenom gubi svoju centralnu ulogu te premda postaje sjedište Crkve, on više nije centar kršćanskog svijeta koji se seli sjevernije. Kao drugi takav grad ističe Konstantinopol, centar drugačijeg kršćanstva, onog grčkog. Treći grad je Jeruzalem kao kolijevka kršćanstva koji je zapravo oduvijek imao samo simboličnu ulogu. Slikama predstavlja i različita mjesta ljudskog života kao što su grad, selo, planine, dvorci i more. Opisuje važnost svakog od ovih prostora te nastoji opisati doživljaj srednjovjekovnog čovjeka prema svakom od njih te njihovu simboliku.

Drugo poglavlje, *L'homme et Dieu* (67-179), posvećeno je središnjem odnosu u kršćanskoj umjetnosti, a to je odnos između Boga i čovjeka. Le Goff ističe kako se u srednjem vijeku mijenja svijest o čovjeku, ali i Bogu, te dolazi do pojave antropomorfnih prikaza Boga u umjetnosti. Otac i Sin prikazani su antropomorfno, dok Sveti Duh ostaje u svojoj simboličnoj formi